

Gancho Savov
(Bulgaria, Sofia)

Artists behind Bars

Abstract: During the period 1970 – 1989, totalitarian repressive authorities incarcerated unjustifiably a number of Bulgarian writers, musicians and other artists, accusing them of anti-state activity. Most of them were thrown in the Stara Zagora Prison, where the main part of the political prisoners were sent. It is to them that Gancho Savov – himself sentenced to a long prison term at that time – devotes his study Artists Behind Bars. He enumerates some 50 authors sharing this fate in his text. In addition, he identifies talented representatives of other arts who were incarcerated as well – the artist Boris Damyanov, the musicians Genko Genkov, Mihail Myankov, Lazar Karnalski and Haig Peligian, the architect Dimitar Ostrev, the actor Dimitar Marinov, among others.

The author mentions other people who put their talent to service in prison, some of whom after being released, have given freedom to their pen, creating profound memoirs – Garabed Ahchian, Sabri Hamdiev, Nikolay Galev, Grigor Simov, Petar Makedonski, Stefan Kachamakov, Petar Stefanov, Simeon Prokopov, among others.

Gancho Savov himself spent approximately 11 years in prison. Subsequently, he served as editor-in-chief of the Journal for World Literature Panorama, as President of the Union of Translators and as a lecturer in South Slavic Literature at the University of Veliko Tarnovo.

Ганчо Савов
(България, София)

Творци зад решетките

Започнем ли да четем списъците на репресираните от комунизма, ще узнаем какви хора са били нарочвани да поддържат нивото на този контингент. С тях съдебната система се старееше да доказва какви „злостни народни врагове” са се изправили срещу тяхната машина, която те изопачено представяха за олицетворение на българската държава. Всред въдворените по затвори и лагери имаше различни художествени творци – писатели, журналисти и публицисти, художници, музиканти, учени, икономисти и пр., и пр. Някои от тях бяха осъдени именно заради своите творчески изяви, у други дарованията се появиха в затвора и се проявяваха след излизането им от него. Дълъг е списъкът на тези лица, много от имената им са известни на широката общественост, като тези на Г е о р г и З а р к и н, Й о с и ф П е т р о в, Й о р д а н В ъ л ч е в, Л ю б о м и р К а н о в, П е т к о О г о й с к и и много други, на които едва ли бихме могли да се спрем в рамките на една статия.

Заради това тук ще си послужи с примери предимно на т в о р ц и, които са преминали през Старозагорския затвор през 1968-1989 год., където основно бяха въдворени политическите затворници.

1. В рамките на повече от едно десетилетие след 1970 г. в Старозагорския затвор различни присъди изтърпяваха не по-малко от петдесетина души професионални творци: Георги Заркин, Борис Илиев, Лазар Цветков, Илия Люцканов, Илия Маринов, Любомир Канов, Нури Тургут, Юмер Осман, Борис Дамянов, моя милост и др. На всеки от тях затворът прекъсна творческия живот, но все пак ние участвахме с интелектуалния си капацитет за поддържане самочувствието на съзатворниците си, т.е. не оставяхме в латентна пасивност своята мисъл и намирахме своеобразни начини за обществена дейност всред тях.

Трагично завърши в затвора животът на Г е о р г и З а р к и н, поет, белетрист и журналист. Той бе осъден през 1966 г., а и няколко пъти след това – за писане и разпространение на материали срещу комунистическата власт. Изолиран, в Старозагорския затвор той написва двайсетина книги, не по-малко от две хиляди стихотворения, а освен тях – басни, поеми, епиграми, приказки и афоризми. Особено място в творчеството му заема романът „Чест“, създаден в периода 1967-1968 г. Това е покъртителна творба за живота на млади хора, потиснати от драмата на едно природно бедствие. Изпълнен с много лирика, размишления и наситен с протест срещу неправдите в обществото. Самият автор казва в предговора си:

„В романа съм изградил герои нравствено чисти. Книгата е предназначена предимно за млади хора, които са изправени пред дилемата да бъдат или да не бъдат Човеци.“

А редакторът на издадените му посмъртно стихотворения Николай Ликовски посочва:

„При Георги Заркин направо впечатлява богатството на темите. Няма почти област от човешките взаимоотношения, която да не е опитал да пресъздаде в стих... Лирическият му герой е една непрекъснато търсеща личност, която е в постоянен двубой със застоя, с отрицателното, дори и с една такава вечна категория като времето.“

В политическите си текстове Г. Заркин пророчески предвижда сиването на Т. Живковия строй. В началото на 1975 г. Георги Заркин е преместен в Пазарджишкия затвор, с явната цел да бъде ликвидиран заради своята непримиримост срещу комунистическия режим. И на 7 август същата година го убиха в килията му по най-зверски начин!

Междувременно поетът и писателят Г е о р г и В ъ л е в от Плевен със завидна настойчивост пишеше, показваше и дори с писма успяваше да изпрати до дома си доста от своята лирика. Преди задържането му бяха излезли три негови книги и много публицистични материали, преводи от немски, руски, френски и пр. В затвора Г. Вълев непрекъснато пишеше и споделяше написаното с нас, своите съзатворници. След освобождаването си продължи да пише още по-усилено и през 1991 г. издаде първата си нова книга, озаглавена „Блудният син не се завръща“ с подзаглавие „Еретична изповед на един грешник“. Това безусловно е един от най-добрите ни романи върху документална основа за онези времена. Наситен е с много покъртителни факти от живота на автора, преследван от жестоката политическа система. Това произведение със своето драматично поетично звучение стои много по-високо от познатите ни мемоарни книги. Романът бе последван от стихосбирката „Отключени мълчания“, три книги с разкази и новели, една повест... Лириката на Г. Вълев е в истинския смисъл на думата покъртителна емоционална песенна лирика, звучна и с необичайно изразителна образност, изпълнена с мелодичност, философска дълбочина и изящен ритъм.

Много любопитен е случаят с Б о р и с И л и е в, един от изтъкнатите наши писатели-етнографи, краевед, фолклорист и драматург, автор на няколко книги; юрист. На затвор бе осъден заради едно саркастично стихотворение срещу партийни комунистически лидери. Докато бе в затвора, Б. Илиев получи награда за пиесата „Крепост непреклонна“, посветена на 1300-годишнината на България, но никой от властите не бе се усетил навреме, че той е зад решетките, та настъпи голям смут. След излизането си от затвора Б. Илиев издаде петнайсет книги с научни изследвания, фолклорни сборници, краеведски и исторически творби, пиеси, поезия, пътеписи, създаде музейни сбирки и пр. А книгата му „В ноктите на ястреба“ е летопис за всички преживелици на писателя от младини, през периода на преследването му, затворническите години, та чак до времето след освобождаването му.

По подобен повод в затвора попадна и драматургът И л и я Л ю ц к а н о в. Преди това бе написал няколко пиеси и бе драматург в няколко наши театъра. ДС го погва след като узнава, че той е автор на ръкописа на пиесата „Система Нирвана“, в която иносказателно изобличава остро съветската комунистическа система и има намерение да изпрати творбата си на БиБиСи. Излизайки от затвора, Илия Люцканов преработва инкриминираната си пиеса в роман, който изпълва с много злободневни асоциации.

За известно време наш „колега“ бе и изтъкнатият писател Л ю б о м и р К а н о в, иначе лекар психиатър по професия. В затвора той замисли някои разкази от книгата си „Човекът кукувица“, която се появи през 1991 г. С тази своя книга той се открие като един от първите, които донесоха съвременното обновление в българската проза и в стилово отношение даде израз на постмодернистичното в нея, като заложи на похватите на гротеската, на оригиналните преходи между реалното и митологичното, на осмислянето на злото, настанило се в поведението и мисленето на тоталитарните инквизитори.

Като учен в областта на руската литература, в затвора се оказа и литературоведът Л а з а р Ц в е т к о в, заради популяризирането на инкриминирани руски автори и по-специално на творбите на Ал. Солженицин. По това време той вече бе едно от тачените имена в нашата литературна наука. Годишите след затвора той продължи да изследва – в рамките на Литературния институт към БАН – творчеството на руските свободомислещи писатели, като Осип Манделщам и други, непризнати и преследвани през сталинските времена автори. Систематизира и много оригинални аналитични наблюдения върху характера, оформящи морала фактори на хората от репресивната комунистическа система, менталното равнище на дресираните в нея и пр.

Една от безкомпромисните фигури – учени и хора на перото, бе И л и я М а р и н о в, юрист, военен историк и публицист, осъден, защото бе дръзнал да изобличава режима на Т. Живков. Иначе изследванията му са насочени към периодите преди и след Освобождението на България. Издадените му преди задържането монографии за Ангел Кънчев и Ботевия четник Димитър Гюров бяха много популярни и в сред затворниците, защото ги имаше в затворническата библиотека. След 1989 г. Илия Маринов издаде още няколко важни свои книги: „Синове на отечествен дълг“ (очерци за български опълченци), „Съединисти, храбри капитани“ и др., в които за пръв път изнесе нови факти от историята и биографиите на редица наши дейци.

Един от създателите на антиоталитарното движение е изтъкнатият деец в демократичните процеси у нас Л ю б о м и р С о б а д ж и е в, ярък публицист. В затвора попадна и п о л к. Г е о р г и И в а н о в Р у м а р о в, журналист и писател, дългогодишен водещ културния отдел на тогавашния вестник „Народна армия“.

През 60-те години на миналия век всред поетите турци се открии А х м е д Ш е р и ф Ш е р е ф л и. Преди да бъде осъден, той работеше в някои от изданията на турски език у нас и издаде три книги с много талантлива лирика, една стихосбирка за деца, повест и пътеписи. След затвора го изолираха напълно и едва когато го прогониха в Турция, той възобнови творческата си дейност, като издаде книги с мемоари и спомени, есета, поезия, един роман и сатира. В документалната си проза Ахмед Шерефли пресъздава много ярко и внушително драматичната летопис на живота на преследваните от комунизма турски интелектуалци, емоционално съпреживява затворническите дни и на другите осъдени край себе си.

Със своята поезия се открии и Н у р и Т у р г у т А д а л ъ, с когото се сближих през едно от няколкото му въдворявания в затвора. Властите го осъдиха общо на 23 г. затвор. Заради борбата му за правата на турското население той се превърна в един от най-изстрадалите политически затворници. Съден бе и за поезия срещу тоталитарния режим. Лириката на Нури Тургут, събрана в книгата му „Гласът на затвора“, се отличава със своята задълбочена мисловност, с вътрешния си бунт срещу идеологическата злина, която потискаше живота на всички ни.

През Старозагорския затвор премина и Ю м е р О с м а н Е р е н д о р у к, автор с голям творчески опус. У нас успява да издаде две книги с проза, а след като Държавна сигурност тръгва по петите му, той продължава да пише тайно. Успява да издаде в самиздат четири свои книги, но две (романите „Пропаст“ и „Стипчива болка“) биват конфискувани от властите. Дори след като го доведоха в затвора през 1980 г., той не престана да пише и понеже не даваха нищо да се изнесе навън, той запаметяваше своята поезия... След експулсирането му в Турция през 1989 г., той издаде там пет стихосбирки, две книги за деца, три романа и сборник разкази, както и няколко книги със спомени. Особено впечатление прави неговата покъртителна книга „Писма от Дома на мъченията“. Това е необикновено силна епистоларна есеистична изповед, изпълнена с поетичност, душевни терзания и размисли, които неспирно избуяват във волното съзнание на един необуздаем дух.

Много дебела е папката ми с творби на А н г е л Г р ъ н ч а р о в. Когато той бе осъден за пропаганда срещу режима на Т. Живков, се оказа най-младият политически затворник. По-късно, на свобода, продължиха да го преследват като един от най-активните участници в антикомунистическото движение. След демократичните промени не прекъсна битката си с креатурите на бившия режим, това му струва много неприятности и той изживя остатъка от живота си в голяма мизерия. Като журналист, творческата му дейност се прояви в острата му публицистика, в множество статии, есета на исторически, политически и обществени теми. Автор е и на кратка импресивна проза, която за съжаление нямаше нито време, нито средства да издаде; можаха да излязат само: „Творчески старт от затвора“ и „Тангра в епохата на Агни“.

В поезията със свой глас се появи и Д и м и т ъ р Г е о р г и е в, който писа своите изповедни стихове в затвора, за да видят бял свят в първата му стихосбирка „Есенни стихотворения“ след излизането на свобода. Пак на свобода, след 1989 г. издаде свои четири книги и Н и к о л а й К о л е в-Б о с и я, който през Живково време бе преследван за свободолобивата си мисъл и активност, а за вицовете и епиграмите си лежа и зад решетките на Старозагорския затвор. Автор на две поетични книги, свързани с преживяванията в затвора, е и З д р а в к о У р у м о в. Книгите му са озаглавени: „Духовни очи“ и „Вик от Голгота“. Покъртителен документален автобиографичен роман написа и Д и м и т ъ р П е н ч е в – „Идеалната жертва“. Повествованието му преминава през всички почти невероятни събития от живота на

автора, от смразяващите условия на живот в затворите, както и в „разказ за един неукротим дух“, казва писателят Дим. Томов.

2. В затвора имаше и едно характерно явление – у много политически осъдени се проявяваше спонтанен стремеж, някакъв юношески устрем към изразяване на мислите в художествено слово, колкото и несъвършено да е то. Те знаеха, че словото им много трудно би могло да бъде изнесено от затвора, пък и не показваха никакви претенции за публичност извън това злокобно място. Както някои са споделяли с мен, то е било плод на стремеж от една страна за изразяване и съхраняване на вътрешната свобода, а от друга – опит да се подкрепя духът на „колегите“. (Обществено-критични текстове не се пишеха, защото това не можеше да донесе нищо друго, освен допълнителна, вътрешна присъда.)

Години наред със своите напористи художествени изяви бе известен П е т ъ р М а к е д о н с к и, който непрекъснато съчиняваше стихотворения и песни с интимни и патриотични текстове. Буден селски човек, с висок дух, осъден жестоко, а абсолютно невинен (съдът доказва това през 90-те години!), рецитираше сърцато своите епигонски стихчета със шлагерен нюанс и пееше песните си, съчинени върху мелодика, наподобяваща тогавашните масови и естрадни песни. Така той видимо внасяше бодрост в подтиснатите души на съзатворниците си. Изявите му продължиха и след затвора, но вяло. С находчивото си, даровито и иронично поетично слово получи голяма популярност в затвора и С т е ф а н К а ч а м а к о в (който беше съден няколко пъти за икономически и за политически деяния), а след затвора се представи неочаквано с много хубава интимна лирика, но смъртта му попречи тя да види бял свят. Изненадващо, с доста свободолюбива поезия се прояви и журналистът от Българската телевизия Д и м и т ъ р Д а н о в, заради която бе наказан от властите. Интимна лирика пишеше и друг журналист – Р а н г е л М а т а н с к и, който през 1997 г. издаде стихосбирката си „От сянката на облака не бягай, мила, ти“. С безсъмнени художествени достойнства бе и кратката проза на П е т ъ р С т е ф а н о в – интелектуалец от висока класа, с безупречен художествен вкус и ерудиция. Творбите му представляват изискана лирична проза, изградена с дълбоко проникване в психологията на политическия затворник и философско осмисляне на времето ни. След излизането си от затвора П. Стефанов разшири своето творчество, но през 1986 г. на живота му – по всяка вероятност – посегна Държавна сигурност.

3. Очакваше се, че не много време след ноемврийските събития от 1989 г. у нас ще започнат да се появяват документални книги на репресирани от комунистическия режим автори. Случи се обаче друго: една след друга излязоха няколко съчинения, чиито автори бяха... служители на репресивните органи, респективно на Държавна сигурност (Антон Мусаков, Чавдар Тепешанов, Йордан Начев, Велизар Енчев, Бончо Асенов и др., в това число и на началника на Шесто управление на ДС Димитър Иванов – Митю „Гестапото“). Със своите умилителни откровения някои от тях се опълчваха срещу висшестоящите си началници и си посипваха главите с пепел. Други пък, като Б. Асенов, поддържаха лъжливите обвинения на комунистическия режим срещу осъдените по политически причини и отричаха оневиняващите решения на демократичния ни парламент и на други висши органи. Но тези автори не споменаваха за инквизиторската роля на своята институция срещу незаконно репресираните свои сънародници. Напротив, те се опитваха да доказват колко честно самите те били

изпълнявали своя дълг в защита на интересите на своята държава и хвалеха комунистическия режим.

4. Почти едновременно с тях започнаха да се появяват и документални книги от репресирани, които преминаха през други затвори. Започнахме да срещаме имената на редица хора, които са били въдворени в различни места за лишаване от свобода: Я н к о Я н к о в публикува множество книги и текстове с изобличителна документация, автобиографична публицистика; Г е о р г и К о н с т а н т и н о в, известен с псевдонима „Анархиста“ излезе с книгата „Възможна ли беше съпротивата срещу ДС?"; появили се и две издания на богатата с фактология книга на С т е ф а н Ч а н е в „Шесто за нас и ние за Шесто". Един след друг се появили още: бившият вицепрезидент Т о д о р К а в а л д ж и е в с „Богат съм с любовта към хората", Й о р д а н Р у с к о в с „Цветя на злото", Г е о р г и Т а х о в с „Машината на страха", Д и м и т ъ р П е н ч е в с „Идеалната жертва", Д я н к о М а р к о в с цяла поредица от книги: „Заклучени слова", „Пътища за никъде", „Игра със смъртта", „Легионерството" и др.

Бял свят видяха и няколко книги на преминали през Старозагорския затвор. Първата, за която споменахме, бе тази на Георги Вълев. След нея се появи моята книга „Капан за контри", която с доста примери анализираше и механизма на тоталитарните репресивни органи у нас в периода 1968-1989 г. След това се наредиха още: споменатата вече книга на Борис Илиев; „Командировка в ада" на артиста и мемоарист Г а р а б е д А х ч и я н, която е съчинение, където, заедно със сюжетното развитие на събитията в затворническия му живот, той навлиза и в психологията на осъдените. Авторът показва не просто добра наблюдателност, а подчертан усет към тълкуване на репресивния подход. Гаро е автор и на пътеписната книга „Шест дни, пет вечери до...". Две книги за затворническите си преживявания по време на двете си дълги присъди издаде и Н и к о л а й Г а л е в – „За благо на човека" и „В името на човека". В тях той отлично прозира същността на системата, която бе похлупила българския народ и бе поставила начело на властта нравствено корумпирани хора. В книгата си „Пътят към свободния свят" С а б р и Х а м д и е в разширява спомените си от затворническите години с позорното прокуждане на българските турци от родината им България, от поставяне основите на демократичното движение у нас, от емигрантските си години. Спомените за прекараните години в затворите и за Независимото дружество за защита правата на човека, озаглавени „Срещу течението", издаде и Г р и г о р С и м о в Б о ж и л о в – един от най-дълго пребиваващите зад решетките политически осъдени у нас. Разшири ги с обществени анализи за действителността в България. За репресивния живковски апарат в Плевенския регион разказва в своята книга „Жития и страдания на бившия комунист Прокопов" и Симеон Прокопов (Дядо Джоджо). Историкът В а л е н т и н Р а д е в издаде увлекателно написания и значим труд „Отровни мигове", в който демаскира комунистическите митове около атентата в църквата „Света Неделя" през 1925 г. Освен това авторът систематично разкрива истината и за други факти, изопачени от идеологията на бившия режим. Подобно на Борис Илиев, и инж. Димитър Миндов се появи с литература от друг род – издаде обширен краеведчески труд за своето родно място гр. Смядово. На дълги години затвор бе осъден и редакторът от издание на турски език в България М ю м ю н Ч а к ъ р, който сега живее в Турция. През Старозагорския затвор преминаха още журналистите Е м и л К о ш л у к о в, Ю л и а н Т о м а н о в, А т а н а с А т а н а с о в и други.

5. Освен хора на словото, с несъстоятелни обвинения бяха въдворени и творци от други области на изкуството. За много време там бе художникът Борис Дамянов – изящен живописец, намерил първоначално спасение във Великобритания, когато ДС успя да подмами, за да го осъди на дългогодишен затвор. Неговият талант тук бе експлоатиран до максимум – възлагаха му поръчки да прави репродукции на големи световни художници, да оформя пропагандни материали. Всред музикалните дейци се намираха: Г е н к о Г е н к о в, директорът на „Златния Орфей“, поставен тук в пълна изолация с напълно съчинено обвинение в шпионаж, заради отказа му да изпълнява повели на висши партийни функционери; Х а и к-А р а м П е л и г и я н – изявена личност в областта на музикалната естетика, автор на труда „Тълкуване на музикалното произведение от хоровия диригент“. А другата му професия пък – юридическата, ярко доказва неговото умение да анализира в текстовете си изключително компетентно най-сложни въпроси на общественото развитие и правната ни система; Л а з а р К а р н а л с к и – хоров диригент, М и х а и л М я н к о в – оперен певец; Д и м и т ъ р О с т р е в – изтъкнат архитект, чийто талант също бе използван в затвора, актьорът Д и м и т ъ р М а р и н о в, както и няколко майстори на художествените занаяти – на дърворезба Х а с а н Б о н д у з о в, на металопластика С т о я н Х а р а л а м п и е в и др.

С настоящето изложение без съмнение не е възможно да се обхванат изчерпателно нито имената, нито темите, нито проблематиката, отразена в творчеството на осъдените от тоталитарния режим български творци, дори само за периода след 1960 година. За да не се забравят тези черни страници от нашата история, би трябвало да се разработи обширен труд, който да обхваща и всички онези репресирани таланти в продължение на целия период на комунистическото господство – от преврата през септември 1944 г. до краха на този режим през 1989 г.

Авторът ГАНЧО САВОВ (р. 1930) е писател, журналист, преводач, университетски преподавател по южнославянски литератури. Осъден на 8 год. лишаване от свобода. В политическия затвор е прекарал от 1974 до 1985 г. След освобождаването му остава до 1989 г. в изолация. По-късно става главен редактор на списанието за световна литература „Панорама“, председател е на Съюза на преводачите, преподава във Великотърновския университет "Св.св. Кирил и Методий“.